

Laczkó Mária

Tizenévesek beszédének fonetikai és stilisztikai elemzése

A beszéd egyedülálló helyet foglal el a kifejezőeszközök között. Ezért helyes és megfelelő használata igen fontos a tizenévesek számára is. Ugyanakkor éppen ennek a korosztálynak a beszédében jelenik meg meglehetősen sok kifogásolható elem. Ezek gyakran a tempóra, az artikulációs pontatlanságokra, a hangképzési rendellenességekre, a hangsúlyozási hibákra, a szókincs minőségi és mennyiségi összetételének hiányosságaira vonatkoznak. Mindezt igazoltuk a tizenévesek beszédét vizsgáló tanulmányunk első részében, amelyben kérdőíves vizsgálatból nyert adatok alapján adtunk képet a mai tizenévesek (15 és 18 évesek) spontán beszédének minőségéről a fenti kategóriák figyelembevételével. Jelen tanulmányban a kérdőíves felméréssel kapott eredményeink alátámasztására, illetve cáfolatára vállalkoztunk az említett két korosztály spontán beszédének fonetikai és stilisztikai szempontú elemzésével. Ezeket a vizsgálatokat műszeres eljárással végeztük.

Bevezetés

Mindennapi életünk szerves része a beszéd. Az informatika tudományának térhódítása, az új kommunikációs adatátvitel rohamos elterjedése, a magabiztos fellépést, jó meggyőzőképességet és beszédkészséget kívánó munkakörök népszerűsége hiteles bizonyítékai annak, hogy napjainkban az előszó egyre fontosabb. Ezt támasztják alá azok a megfigyelések, tudományos írások, előadások is, amelyek az értékek válságáról és az ennek következtében fellépő kommunikációs zavarokról, a nyelvi kifejezőkészség nem feltétlen pozitív irányú változásáról vagy a beszédbeli hibázásokról számolnak be.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy a beszéd egyedülálló a kifejezőeszközök között, hiszen az egyén társadalomba való beilleszkedése mellett annak a társadalomban való érvényesülését is meghatározza. Ezért lehet igen fontos a tizenévesek számára is a helyes és kifejező beszéd. Ugyanakkor éppen e generáció megnyilatkozásait kísérik olyan jelenségek, amelyek alapján spontán és gyakran nem spontán közléseik is kifogásolhatók mind a pedagógusok, mind a szülők részéről. A „kritika” nagyon gyakran beszédük tempójára, artikulációs pontatlanságaikra, hangképzési rendellenességeikre, hangsúlyozási hibáikra, szókincsük minőségi és mennyiségi összetételének hiányosságaira vonatkozik. Mindezeket igazoltuk a tizenévesek beszédének vizsgálatával kapcsolatos korábbi tanulmányunkban (Laczkó 2008a). A kérdőíves vizsgálatban diákok és tanáraik válaszainak feldolgozásával nyert adatok alapján adtunk képet a mai tizenévesek (15 évesek és 18 évesek) spontán beszédének minőségéről a fenti kategóriák figyelembevételével.

Jelen tanulmányban a kérdőíves felmérés eredményeinek alátámasztására, illetve cáfolatára vállalkoztunk az említett két korosztály spontán beszédének fonetikai és stilisztikai szempontú elemzésével. Ezeket a vizsgálatokat műszeres eljárással végeztük.

Anyag és módszer

A vizsgálat alapjául 15 és 18 éves középiskolai tanulók magnetofonra rögzített, úgynevezett irányított spontán beszéde szolgált. A magnófelvételeket egy budapesti peremkerületi középiskolában készítettük. Itt a diákok körülbelül kétharmad része budapesti, egyharmada a környező agglomerációs településekről jár be. A tanulók

ép hallók, átlagos értelmi képességűek és átlagos tanulmányi előmenetelűek voltak. (Kiválasztásukhoz egy reprezentatív vizsgálat adataira támaszkodtunk, vö. Pála 2002). A beszédprodukciókat mikrofonnal Sony MZR 900-as típusú kazettás magnetofonra rögzítettük az iskola egyik lecsendesített helyiségében. A beszéd témáját a tanulóknak a filmekkel kapcsolatos gondolatai képezték. A diákoknak véleményük kifejtéséhez az alábbi instrukciót adtuk: „Szeretném, ha elmondanád, mi a véleményed a filmekről; a mozifilmekről, a tévéfilmekről, a tévéműsorokról vagy a videofilmekről.”

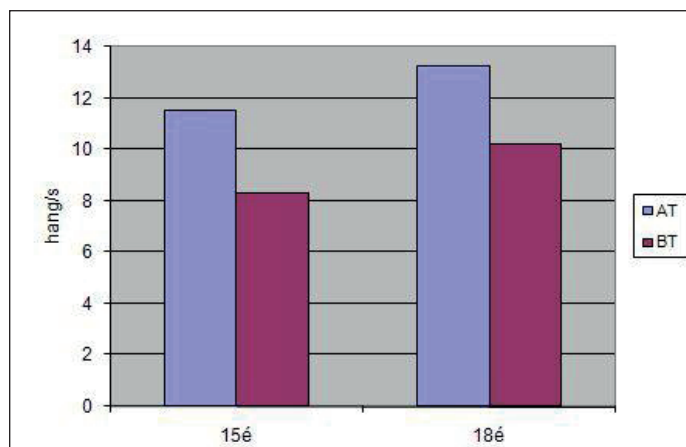
A magnetofonra rögzített beszédmintákat lejegyeztük, számítógépre vittük, majd a kiválasztott részleteket a Praat programmal elemeztük. Valamennyi tanulótól megközelítőleg kétpercnyi beszéd részletet vizsgáltunk. Minden esetben meghatároztuk az elemzésre kiválasztott beszéd részlet időtartamát, megszámláltuk a beszéd közben tartott szüneteket, és megmértük időtartamukat (néma és hangos szünetek), továbbá megszámláltuk a kiejtett beszédhangokat. A kapott adatokból megállapítottuk a beszélők artikulációs és beszédtempóját. A tanulók beszédéből kigyűjtöttük, továbbá csoportokba rendeztük az artikulációjukat jellemző tipikus jelenségeket. Többszöri lehallgatással ellenőriztük a beszédhangok képzését, valamint a megnyilatkozásokban jelöltük azokat a helyeket, ahol helytelen hangsúlyt észleltünk. A beszédhangok időtartamában bekövetkezett változásokat és a hibás hangsúlyokat a Praat programmal ellenőriztük.

A szókincs mennyiségi vizsgálatához a gyermeknyelvi szakirodalomban szokásos eljárást alkalmaztunk. Először meghatároztuk az egy főre eső tartalmas szavak számát a korcsoportokban. A minőségi vizsgálathoz ezúttal az egocentrikus szekvenciákat és a tetszésnyilvánítás kifejezésének rokon formáit vettük alapul. Az összes diák rögzített spontán beszéd részletéből kigyűjtöttük és összegeztük a szekvenciákat, meghatároztuk az egy főre jutó megoszlásukat, majd megnéztük az előforduló szekvenciák típusait a korcsoportokban és az előforduló típusok gyakoriságát. Utóbbi esetben azt vizsgáltuk, hogy az adott szekvenciátípust hány tanuló használta a vizsgált populációban. A tetszésnyilvánítás elemzésekor azokat a nyelvi formákat összegeztük, amelyekkel a tanulók tetszésüket és nemtetszésüket kifejezték, és megállapítottuk az egy főre eső arányukat. Ezúttal is meghatároztuk a típusokat és az előforduló nyelvi formák típusainak a gyakoriságát. A statisztikai elemzéseket a SPSS 10.0 for Windows nevű programcsomaggal végeztük.

A tanulók száma a tempóvizsgálatokban korcsoportonként 15 fő volt, a másik négy kategória elemzésekor 30-30 tanulót szerepeltettünk.

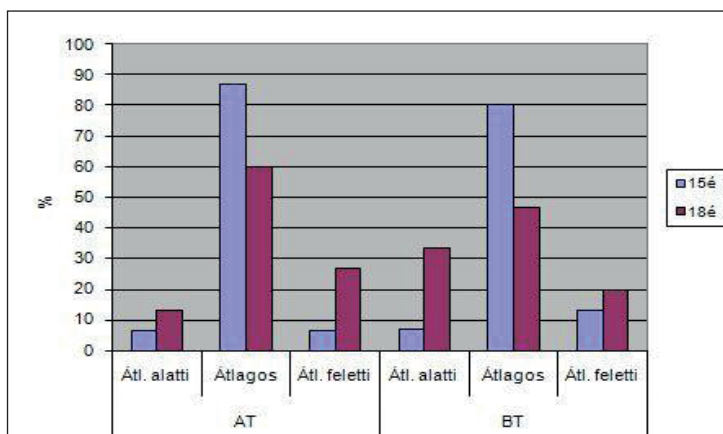
Eredmények

Elsőként a *tempóértékekre* kapott eredményeket közöljük (1. ábra). A spontán beszéddel kapcsolatos kutatásokban általában kétféle tempóértéket szokás megadni: a *beszédtempót* (BT) és az *artikulációs tempót* (AT). A beszédtempó a teljes beszéd sebességére vonatkozik, azaz az időegység alatt elhangzó beszédjelek (hangok, szótagok, szavak) számára, s ekkor a beszédidőbe a beszéd közben tartott szünetek időtartama is beszámítandó. Az artikulációs tempó a beszédjelek képzésének a sebessége, tehát az időegység alatt képzett hangok, szótagok, szavak száma a szünetidő nélkül (Gósy 2004: 203).

1. ábra
Az artikulációs tempó és a beszédtempó

A két tizenéves korosztály spontán beszédében a beszédtempó és az artikulációs tempó adatai hasonlóságot mutattak, hiszen a nagyobb tempóértékeket az idősebbek körében kaptuk. A 15 évesek és a 18 évesek beszédtempójának átlagértéke között közel 2 hang/s különbség mutatkozott, s ez leíró statisztikai értelemben szignifikáns eltérés. A BT a 15 évesek esetében 8,3 hang/sec, a 18 éveseknél 10,2 hang/sec ($p < 0,005$). A beszédtempóra talált két szélső érték a 15 éveseknél 6,39 hang/s, illetve 10,58 hang/s. Ugyanezek az értékek a 18 évesek csoportjában kissé magasabbak: 7,21 hang/s és 15,5 hang/s. Az artikulációs tempó mérésekor szintén a beszédtempóhoz közeli mértékű és ezúttal is szignifikáns különbségeket tapasztaltunk a két korcsoport között. Az AT a 15 évesek körében 11,5 hang/sec, a 18 éveseknél 13,1 hang/sec ($p < 0,002$). Az artikulációs tempóra kapott szélső értékek a fiatalabbaknál: 9,99 hang/s és 13,46 hang/s. Ugyanezek az idősebbeknél ismét nagyobbak: 10,97 hang/s és 17,4 hang/s. A talált különbségek azt sejtetik, hogy a beszédtempót alakító tényezők egyikének, az életkornak szűkebb intervallumban is van vagy lehet módosító szerepe. Másképpen fogalmazva: a tizenévesekre jellemző gyors beszéd vélhetően a tizenévesek életkorával is összefügg. Az általános iskolát befejező és a középiskolát megkezdő kamaszok beszéde valamelyest lassabbnak tűnik az érettségi előtt álló, fiatal felnőttekéhez képest. Megnéztük, hogy mennyiben támasztja alá ezt a feltételezést a tanulók eloszlása a kétféle tempó kategóriákban (2. ábra). Ezúttal tehát azt elemeztük, hogy a tempóértékekre kapott átlagokhoz képest hogyan szóródnak a tanulók tempóértékei. Az elemzéshez három kategóriát alakítottunk ki: az átlagot hordozók, az átlag alatti és az átlag feletti tempók.

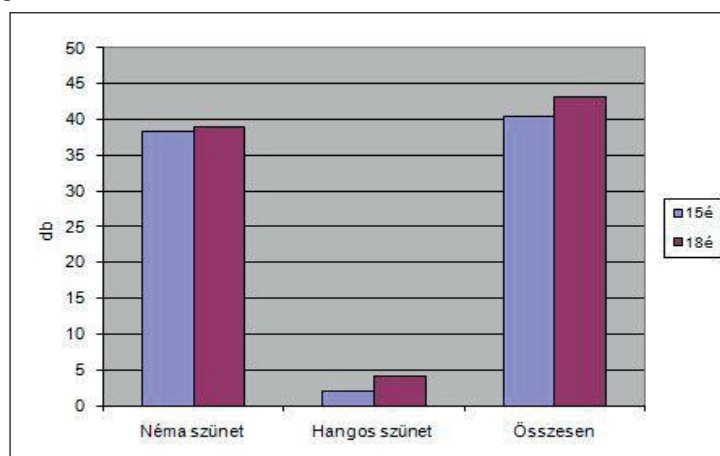

2. ábra
A tanulók eloszlása az egyes tempó kategóriákban

Mindkét korcsoportban azok a tanulók vannak többségben, akiknek az artikulációs tempója és a beszédtempója is a mért átlag körüli értékeket mutatja. Jelentős különbség mutatkozik azonban abban, hogy ez a többség mekkora százalékos arányt jelent a korcsoportokban a kétféle tempót tekintve. Az artikulációs tempó mért értékei a 15 éves diákok zöménél (86,7%) a korcsoportjukra kapott átlag körüliek, míg a 18 évesek esetében az átlagot mutató tempóértékek csak a tanulók 60%-ára jellemzőek. A fiatalabbak csoportjában nem számottevőek az átlag alatti és az átlag feletti artikulációs tempóértékek. Közöttük egy-egy olyan diák fordult elő, akiknek a mért AT értékei a korcsoportjuk átlagát nagyobb mértékben haladták meg, vagy nem érték el. Ők az említett két szélső értéket mutató tanulók. Ugyanakkor az idősebbek esetében az AT átlagától jelentősen különbözők aránya nagyobb, főleg az átlag feletti artikulációs tempót mutatók számát (26,7%) tekintve.

A *beszédtempó* értékei a 15 évesek 80%-ánál átlag körüliek, az átlag alatti értékek ismét nem jellemzőek, míg az átlag feletti tempóértéket mutatók száma is alacsony. A 18 évesek megoszlása a kialakított tempó kategóriákban azonban nem ennyire egyenletes. Náluk a tanulónak nem egészen a fele (46,7%-a) mutatta a beszédtempóra kapott átlagértékeket, míg az átlagtól valamilyen irányban eltérők aránya ezúttal még inkább szembetűnő. A korcsoportjuk átlagos beszédtempóját el nem érők aránya 33,3%, ám 20%-uk túllépi a korcsoport BT átlagát. A tanulók eloszlása az egyes tempó kategóriákban tehát azt erősíti meg, hogy a korcsoportjuk átlagos tempóértékeit meghaladók aránya az idősebbek esetében sokkal magasabb, mint a fiatalabbak körében, s ez vélhetően azokkal a tempóra kapott átlagértékekkel függ össze, amely gyorsabb beszédüket magyarázza vagy magyarázhatja.

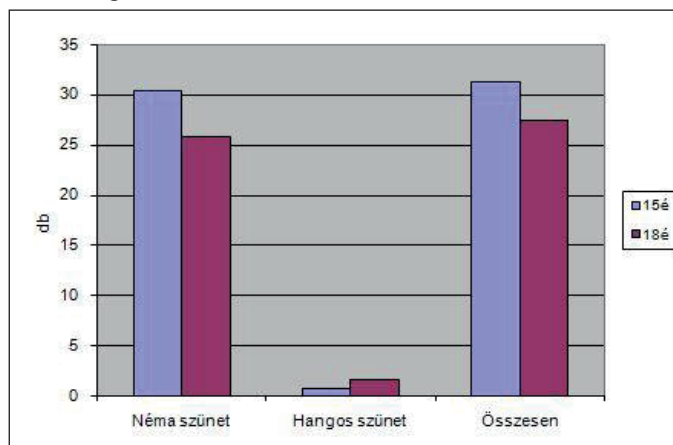
A beszéd sebességét megszabhatja a beszéd közben tartott szünetek aránya. Megvizsgáltuk, hogy a két korcsoportban a beszédtempó értékei miképpen függnek össze a szünetekkel. A 3. ábrán a szünetek típusainak a számát, míg a 4. ábrán a szünetek időtartamát tüntettük fel.

3. ábra
A beszéd közben tartott szünetek száma

A két korcsoport beszéd közben tartott összes néma szünetének számában nem találtunk eltérést (a 15 évesek szüneteinek a száma: 38,3; a 18 éveseké: 39; $p < 0,407$), a hangos szünetek azonban mutattak némi különbséget. Amíg a 15 évesek átlagosan 2 hangos szünetet tartottak a beszédidő alatt, addig a 18 évesek ennek a kétszeresét (4,2). A statisztikai vizsgálatok ezt a különbséget megerősítették, $p < 0,003$. A 15 évesek csoportjában a legkevesebb néma szünetszám 26, a legtöbb 54 volt, a hangos szünetek esetén a két szélső érték 1 és 5, noha három diák beszédében egyáltalán nem találtunk hangos szünetet. A 18 évesek esetében a néma szünet szélső értékei 28 és 57, a hangos szüneté 1 és 8. Közöttük nem volt olyan diák, akinél ne fordult volna elő hangos szünet. A beszélésre fordított idő a 15 évesek között átlagosan 114,64 s, a 18 éveseknél 120,69 s volt. Ha a beszéd közbeni szünetek időtartamát nem számoljuk, akkor ezek az értékek a következők: 83,41 s (15 évesek) és 93,18 s (18 évesek). A fiatalabbak beszéd közben tartott összes szünetének tehát

95,1%-a néma szünet és 4,9%-a hangos szünet, míg a 18 évesek beszédében a néma szünetek aránya 90,3%, a hangos szüneteké 9,7%, s ez megközelítően kétszerese a fiatalabbak körében talált hangos szünetek számának.

4. ábra
A szünetek időtartama

A szünetek időtartamában erőteljesebben látszik a különbség a két korcsoport között. A 15 évesek összes néma szünetének átlagértéke 30,45 s (30450 ms), a 18 éveseké 25,83 s (25830 ms). A fiatalabbak tehát a beszélés folyamán átlagosan 4620 ms-mal hosszabb szünetet tartottak, s ez a viszonylag hosszú időtartam a statisztikai vizsgálat szerint szignifikáns eltérés ($p < 0,075$). A 15 évesek néma szüneteinek időtartama 18,9 s (18900 ms) és 45,35 s (45350 ms) között, míg a 18 évesek csoportjában 11,02 s (11020 ms) és 40,18 s (40180 ms) között szóródik. A 15 évesek 73,3%-a tartott az átlaghoz közeli időtartamú szünetet, míg a 18 éveseknél ez az arány 60%. A 15 évesek között egyetlen diák (6,7%) volt, aki az átlagnál sokkal rövidebb szünetet tartott, ám artikulációs tempója nem haladta meg a korcsoportja átlagát. Ebben a korcsoportban a tanulók 20%-a tartott az átlaghoz képest hosszabb szüneteket, de e diákok mindegyikének átlagos volt az artikulációs tempója. A 18 évesek csoportjában az átlagtól rövidebb szünetet a diákok 20%-ánál tapasztaltunk, ám az ő artikulációs tempójuk jóval nagyobb volt a korcsoportjuk középtértékénél. Az átlagnál hosszabb néma szünet szintén 20%-ban fordult elő e korcsoportban, s ekkor az artikulációs tempó a korcsoport átlaga és átlag alatti értékei között oszlott meg 14,3%, illetve 6,7% arányban. A néma szünet időtartamában észlelt különbség így nem csupán az átlagok, de az egyes tanulók beszéd közbeni szünetének időtartamában is követhető, az idősebbek szünetei rövidebbek, mint a fiatalabbakéi. A néma szünetek átlagos hosszának összehasonlításakor szintén jól érzékelhetőek a korcsoportok közötti eltérések. A 15 évesek egy szünete átlagosan 795 ms hosszúságú, míg a 18 éveseké 662,3 ms. A különbség megközelítően egy [a:] hang időtartamával egyezik meg. A korcsoportok különbségét szintén jól láttatja a néma szünet és a beszédjel időtartamának egymáshoz viszonyított százalékos aránya. A 15 évesek esetében a néma szünet és a beszédjel aránya 36,5%, míg a 18 évesek csoportjában 27,7%.

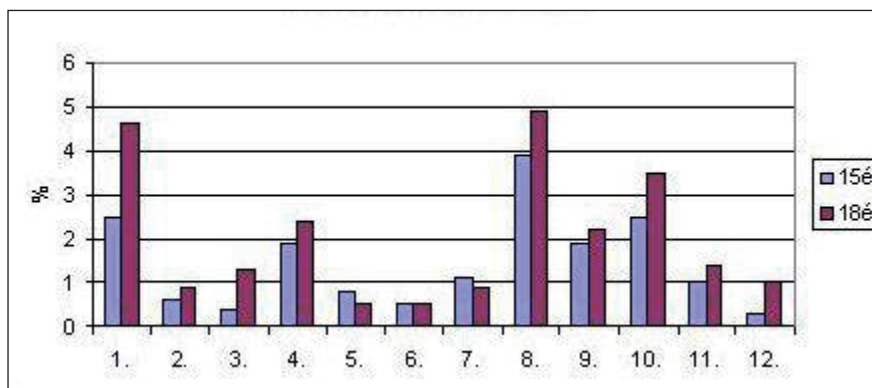
A hangos szünetek időtartamában kisebb és fordított irányú az eltérés. A 18 évesek hangos szünetének az időtartama a hosszabb, de mint láttuk, körükben a hangos szünetek száma is több volt. A 15 évesek összes hangos szünetének átlaga 0,79 s (790 ms), a 18 éveseké 1,68 s (1680 ms). A különbség (0,89 s, vagyis 890 ms) azonban nem számottevő, ha tekintetbe vesszük, hogy a 18 évesek kétszer annyi hangos szünetet tartottak, mint a 15 évesek. Ezt erősíti meg a hangos szünetek átlagosan mért időtartama is, amely a 15 évesek csoportjában 395 ms, a 18 évesek esetében 400 ms. A hangos szünet és a beszédjel időtartamának egymáshoz viszonyított százalékos aránya szintén alátámasztja a fentieket. A hangos szünet és a beszédjel aránya ezúttal a 15 évesek között 0,9%, a 18 évesek esetében 1,8%. A 15 évesek hangos szünetei 0,34 s (340 ms) és 2,13 s (2130 ms), míg a 18 évesekéi 0,35 s (350 ms) és 3,17 s (3170 ms) közöttiek.

Összességében azt láttuk, hogy a mért adatok ellentétesek az előző tanulmányunkban bemutatott kérdőíves felmérésben tapasztaltakkal, hiszen nem a 15 évesek, hanem a 18 évesek tempóértékei bizonyultak magasabbnak. A műszeres elemzés objektív adatai tehát azt igazolták, hogy az életkor hatással van a középiskolások gyors beszédére. Az életkori előrehaladás a beszéd gyorsulásával járhat, ez az idősebb kamaszok beszédtempójának és artikulációs tempójának magasabb értékeiben követhető. Az idősebb tanulók körében mért nagyobb tempóértékek szoros összefüggést mutatnak a néma szünetek időtartamával, vagyis gyorsabb beszédtempójuk a beszéd közben tartott néma szünetek jelentős rövidülésével jár együtt.

A továbbiakban a két korcsoport beszédében tapasztalható artikulációs jellemzőket mutatjuk be. A természetes spontán vagy félspontán beszédben az egymás környezetében levő beszédhangok hatnak egymásra. Következésképpen a beszédhangok vagy átmeneteket hoznak létre, amelyek nem feltétlen eredményeznek más beszédhangot, vagy módosult formát öltenek, s egy másik, jelentésmegkülönböztető funkcióval rendelkező egység, fonéma keletkezik. A szakirodalomban az előbbi fonetikai, az utóbbit fonológiai koartikulációs folyamatnak nevezik (a fogalomra vö. Gósy 2004: 150). A beszédtempó megváltozása, például a felgyorsult beszédtempó azonban a koartikulációs folyamatokat is megváltoztathatja. Így a spontán, félspontán beszédben az artikulációs konfiguráció megváltozása miatt jellegzetes tünetek mutakozhatnak, amelyek gyakran hang- és szótagkihagyásokat jelentenek.

Anyagunkban elemeztük a tanulók artikulációjára jellemző sajátosságokat. A mért adatok szerint a helytelen, illetve pontatlan artikulációból eredő hibázások száma a 18 évesek körében több volt, mint a fiatalabbaknál. Az eltérés átlagosan 6 hibaszámot jelentett. A 15 évesek esetében az egy főre jutó hibaszám 17,3, a 18 éveseknél 23,9 volt.

Az 5. ábrán azt mutatjuk be, hogy a vizsgált korcsoportokban milyen jellegzetes artikulációs megoldások fordulnak elő, és hogyan alakul az egy főre eső arányuk a két korcsoportban.

5. ábra
Az artikulációs jelenségek megoszlása

(1. szótagkihagyás; 2. szóösszevonás; 3. szótagelhagyás szóvégen;
4. hangkihagyás szótaghatár-módosítással; 5. hangkihagyás; 6. hangcsere; 7. szóhatár-eltolódás;
8. t-kihagyás; 9. n-kihagyás; 10. l-kihagyás; 11. r-kihagyás; 12. rt-kihagyás)

A legtöbb artikulációs megoldás egy főre jutó aránya szintén az idősebbek csoportjában volt magasabb. Az előforduló artikulációs jelenségeket példákkal is szemléltetjük az 1. mellékletben. Mindössze három olyan jelenséget találtunk, amelyik egyezett a korcsoportokban, vagy egy kissé a fiatalabbak esetében volt nagyobb az arányuk. Ezek a hangcserek, a hangkihagyások és a szóhatár-eltolódás jelensége. Az artikuláció tipikus jellemzői összességében hasonló tendenciát mutattak a korcsoportokban. A leggyakoribb artikulációs megoldásnak a 15 és a 18 évesek csoportjában is a t hang kihagyása bizonyult, míg mindkét korcsoportban a második a szótagkihagyás. Igen magas az aránya az l és az n hangok kihagyásának, továbbá gyakori az a fajta artikulációs jelenség, amelyben egy-egy hangnak a kihagyása az adott szóban a szótaghatár

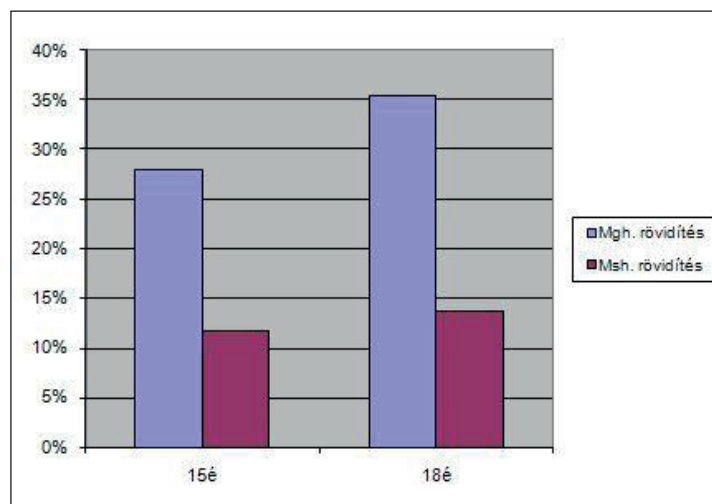
megváltoztatásával is együtt jár. Úgy tűnik tehát, hogy a leggyakoribb artikulációs problémák a renyhe artikuláció és a laza ejtés következtében jönnek létre mind a két korcsoportban. Ennek azonban, ahogyan már említettük, oka lehet a gyors beszéd is, hiszen a lazítási folyamatok éppen a gyorsabb tempó miatt következhetnek be. Ezt a feltételezést az artikulációs jelenségek és az artikulációs tempó közötti korrelációs együttthatóknak a korcsoportokban talált különbségei is megerősítették.

A Pearson-féle korrelációs együtttható értéke főképpen az idősebbek körében magas. (Az r értéke a 15 éveseknél 0,230, a 18 éveseknél 0,878). A korrelációs együttthatókat megnéztük az egyes artikulációs jelenségek tekintetében is (vö. 2. melléklet). A mindkét korcsoportban a leggyakoribbnak mutatkozó *t* hang kihagyásakor a 18 évesek esetében közepes mértékű összefüggést találtunk az artikulációs tempóval. A második leggyakoribb hibatípus, a szótagkihagyás szintén csak a 18 évesek csoportjában mutatott szorosabb korrelációt az artikulációs tempóval, míg az *l* hang kihagyása is csak közöttük korrelált a tempóértékekkel. Az *n* hang kihagyása viszont egyik korcsoportban sem mutatott erős korrelációt a tempóval. A három artikulációs jelenség, amelynek aránya a fiatalabbak esetében volt kissé magasabb, vagy egyezett az arányuk a korcsoportokban, az artikulációs tempóval a következőképpen függött össze. A 15 évesekre inkább jellemző szóhatár-eltolódás náluk a tempóval nem korrelált, míg a 18 éveseknél közepes volt a korrelációja. A két korcsoportban azonos előfordulású hangcserék a 15 éveseknél szintén nem, a 18 évesek körében viszont közepes korrelációt mutattak a tempóértékekkel. A 15 évesek valamelyest gyakoribb hangkihagyásai azonban egyik korcsoportban sem függtek szorosan össze az artikulációs tempóval, főképpen nem a fiatalabbak között. Egyetlen olyan artikulációs jelenséget találtunk, amelyik mindkét korcsoportban és nagyjából azonos, gyenge közepes mértékben korrelált az artikulációs tempóval. Ez a szótaghatárok megváltozásával együtt járó hangkihagyás volt. A legerősebb korrelációt az artikulációs tempóval minden esetben a 18 évesek csoportjában tapasztaltuk a következő három jelenséget illetően: az *r* hang és az *rt* hangkapcsolat kihagyásakor, illetve a szóvégi szótagok elhagyásakor. Az AT és a különböző artikulációs jelenségek közötti korrelációs elemzések tehát azt erősítették meg, hogy az idősebbek artikulációs megoldásai vélhetően a rájuk jellemző gyorsabb tempó miatti speciális lazítási folyamatok következményei. A fiatalabbak artikulációs jelenségeinek hátterében azonban inkább egyéb okok, például alkati sajátosság, adottság vagy rossz beidegződés miatt a beszédképző szervek helytelen működése állhat. Mindezt, továbbá a tempó gyorsításának az artikulációra való hatását erősíti az is, hogy a 15 évesek csoportjában a renyhe artikulációt mutató tanulóknak az artikulációs tempója egyetlen kivétellel a csoportjuk átlaga körüli, és ez a felgyorsult köznyelvi tempóértéknek felel meg (vö. Bóna 2007). A kivételt jelentő 15 éves tanuló artikulációs tempója az átlagértéket meghaladja, s a 18 évesek között renyhe artikulációt mutató tanulók mindegyikének az artikulációs tempója a csoportjuk átlagától szintén jelentősen nagyobb volt. Így a műszeres vizsgálatok az előző tanulmányunkban bemutatott artikulációra vonatkozó ítéletek közül a tanárok ítéleteit igazolták, vagyis azt, hogy mind a két korcsoportban van probléma az artikulációval. Az is igazolódott, hogy a tempó gyorsítása ebben a korosztályban igen kedvez az artikuláció pontatlanságaiból eredő hibáknak, amelyeket talán éppen azért ítélnék meg maguk az érintettek másképpen, mert saját tempójukat sem érzékelik pontosan (vö. Laczkó 2008a).

A hangképzési rendellenességeket is megnéztük mindkét korcsoportban. Ezek aránya nem tért el jelentős mértékben, és tendenciájában is hasonló volt. A 15 évesek csoportjában 20%-ban, a 18 éveseknél 13,3%-ban fordult elő valamelyik beszédhang rendellenes képzése. Mindkét korcsoportban találtunk a susogó és sziszegő hangok helytelen képzését, valamint az *r* hang helytelen ejtését produkálókat. Utóbbi mindkét korcsoportban egy-egy tanulót érintett, akik az *r* hangot kissé túlpörgetve, keményebben ejtették, egy 18 éves diáknál viszont az *r* hang renyhébb artikulációja miatti ejtés volt megfigyelhető. Egy 15 éves diák orrhangzós színezetű beszédet produkált, amely nem náthára volt visszavezethető.

A hangképzési sajátosságok különbségét a korcsoportokban inkább az időzítési viszonyokban követhettük nyomon (6. ábra). A két korcsoportban azonos tendenciát láttunk, hiszen – várhatóan – a magánhangzók

időzítési arányai borultak fel nagyobb mértékben. Amíg a 15 évesek a magánhangzók időtartamát közel 28%-ban rövidítették, addig a 18 éveseknél ez az arány 35,3% (a különbség statisztikailag szignifikáns, $p < 0,054$). A mássalhangzók időtartamának rövidítése jelentősen kisebb mind a két korcsoportban (15 évesek 11,7%, 18 évesek 13,8%), s ezúttal a különbség nem számottevő ($p < 0,242$). Az artikulációs tempóval mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók rövidítése elsősorban a 18 évesek körében mutatott korrelációt. (A magánhangzók rövidítésekor $r = 0,0788$ a 15 évesek esetében, és $r = 0,688$ a 18 éveseknél. A mássalhangzók rövidítésekor az r értékei az említett korcsoportok sorrendjében 0,080 és 0,519.) Ez egyrészt ismételten azt mutatja, hogy a gyorsabb tempó miatt a beszéd időzítési viszonyai felborulhatnak, másrészt azt is alátámasztja, hogy a pontatlan, renyhe artikuláció következményeként rendeződhetnek át az időviszonyok (vö. Kassai 1993), s ez a gyorsabb tempó érzetét keltheti. Ez utóbbi elsősorban a 15 évesekre lehet igaz, hiszen amint előző tanulmányunkban láttuk, a megkérdezettek éppen e korcsoport beszédtempóját nemcsak gyorsnak, de gyorsabbnak is ítélték, mint az idősebbekét.

6. ábra

A magánhangzók és a mássalhangzók időtartamának rövidítési arányai

A hangsúlyviszonyok tekintetében nem találtunk jelentős különbséget. A 15 évesek csoportjában 66,7%-ban fordult elő valamilyen hangsúlyozással összefüggő rendellenesség, míg a 18 éveseknél 60%-ban. (A hangsúlyozással összefüggő összes hibába a monotoniságot is beleszámítottuk, csakúgy, mint a helytelen vagy rossz helyen meglevő hangsúlyviszonyokat. Jelen dolgozatban, tekintve, hogy szövegről van szó, a mondathangsúlyt néztük elsősorban. Egy-egy feltűnően rossz szóhangsúlyra azonban felfigyeltünk, és a rossz hangsúly között szerepeltettük, de mivel arányuk nem volt jelentős, nem jelöltük külön.) A hangsúlyozási hibák megoszlásának arányait a 3. melléklet foglalja össze. Az elemzések szerint a 18 évesek csoportjában két hiba vezet, míg a 15 évesek körében többféle hiba között oszlik el a hibázások aránya. Mindkét korcsoportban igen jellemzőnek tűnik, a mondatok „felkapása”, amely általában a mondat utolsó szavában az utolsó szótag(ok) hirtelen emelkedését jelenti. Ez főleg a felsorolós szerkezetekben volt nyomon követhető. Ha ezt az egyéb rossz helyen megjelenő hangsúlyozási hibákkal együtt számítjuk, akkor még inkább szembetűnik, hogy a helytelen hangsúlyozás inkább jellemző mind a két korcsoportra, mint a monoton beszéd. Az úgynevezett vegyes hangsúlyhibák kategória alatt azt értjük, amikor egyszerre több hiba is megjelenik a beszédben. Például minden szó nyomatóka (túlhangsúlyozás) miatt szinte szótagolóvá és emiatt sajátos ritmusúvá válik a beszéd, vagy a helytelen hangsúlyhelyek megjelenése és a mondatvégi rossz hangsúly váltakozik a beszédben. Az összetett hibák inkább a fiatalokat jellemezték. Összességében a kapott adatok abszolút mértékben tükrözték a hangsúlyozás minősítésére adott ítéleteket. Így mind a diákok, mind a tanárok által leginkább dominánsnak vélt két hangsúlyhiba meglepte beigazolódott a vizsgálatokban.

A szókincs vizsgálatával kapott eredmények az alábbiakban összegezhetők. A 15 évesek tartalmas szavainak egy főre eső aránya megközelítőleg 171 szó, míg a 18 éveseké 217 szó. Ez a különbség azt sugallja, hogy a két korcsoport szókincsé között mennyiségben van vagy lehet különbség. Ezt támasztja alá az a korábbi vizsgálatunk eredménye, amelyben a két korcsoport tanulóinak (30-30 főnek, közöttük ugyanezen diákok is voltak) nem két-, hanem ötperces beszéd-részletét elemeztük. Az elemzés adatai szerint mindkét korcsoportban jellegzetes beszédtervezési stratégia a gondolatok megismétlése. Ám a 15 évesek főként ugyanolyan nyelvi formában (azonos szavakkal, mondat szerkezettel) ismételték, mint az első közléskor, szemben a 18 évesekkel, akik gondolataikat főként eltérő nyelvi formában ismételték meg (vö. Laczkó 2006). Nemcsak a szókincs mennyiségi, hanem minőségi rétegében is találtunk eltérést a két korcsoport között. Ezúttal a véleménynyilvánítás kifejezésére használatos, úgynevezett egocentrikus szekvenciákat, valamint a tetszésnyilvánítás kifejezésének kategóriáit vizsgáltuk.

Az egocentrikus szekvenciák gyakran nem egyetlen szót (*szerintem*) jelentenek, hanem több szó (gyakran különböző szófajú) kapcsolatát, például *úgy hiszem, azt gondolom, az a véleményem, véleményem szerint*. Egy részük (például a határozószók szófajába sorolható *szerintem*) úgynevezett modoros nyelvhasználatra utaló szerkezetként (modoros töltelékelemként) is megjelenhet a megnyilatkozásban, s látszólag funkció nélkül ismétlődhet egy adott beszédprodukcióban (vö. Bicskeiné 1985: 55). Ezek gyakran automatizálódnak és menetrendszerűen jelennek meg a beszédben. Az egocentrikus szekvenciák másik része ritkábban, időszakosan jelenik meg, jellemzően akkor, ha a mondanivaló egy adott téma fejtegetésére irányul. A beszélő véleményének megerősítésére mindkét típust használja, az előbbi típussal szinte ösztönösen kiemeli, míg az utóbbival inkább tudatosan hangsúlyoz fontosnak vélt dolgokat. A vizsgálatban a szekvenciák arányát és a gyakoriságát néztük meg. A szekvenciák egy főre jutó száma nem mutatott jelentős eltérést a korcsoportokban (15 évesek 1,3; a 18 évesek 1,9; $p < 0,205$). Életkortól függetlenül ugyanaz a szekvencia volt a két leggyakoribb mind a két csoportban (a stilisztikailag kissé elcsépett *szerintem*, illetve a választékosabb *az a véleményem*). Az utóbbi azonban a fiatalabbak csoportjában feleannyi tanuló beszédében fordult elő, mint az idősebbeknél. Ugyanakkor a ritkább előfordulásúak (*véleményem szerint, azt hiszem, úgy gondolom, az én személyes véleményem*) jóformán csak az idősebbekre jellemzőek, de náluk is alacsony az előfordulási arányuk. Különbség az is, hogy a szekvenciákat a 15 évesek gyakrabban használták töltelékelemként, mint a 18 évesek. Főképpen igaz ez a leggyakoribb előfordulású szekvenciára, a *szerintem*re.

Vizsgálati szempontként határoztuk meg a tetszésnyilvánítás mint szemantikai kategória kifejezési módzatait is. Ekkor azt vizsgáltuk, hogy a tanulók milyen rokon értelmű nyelvi formákkal képesek kifejezni tetszésüket vagy nemtetszésüket. Az eredmények szerint a fiatalabbak az idősebbek által használt kifejezések számának körülbelül a kétharmadát (60,5%) használták. A beszédprodukciókban a 15 éveseknél 2,17 előfordulás, a 18 évesek esetében 1,51 előfordulás jut egyetlen szó- vagy szerkezet típusra. Vagyis a mennyiségi adatok azt valószínűsítik, hogy a fiatalabbak az általuk használt kifejezéseket többször ismétlik. Ez a jelenség ismét a szókincs mennyiségével van vagy lehet összefüggésben. Az egyes típusok gyakoriságának az előfordulása azt mutatta, hogy a 18 évesek többféleképpen tudták kifejezni a tetszésnyilvánításukat, de a leggyakoribb formák egyezők a korcsoportokban (*érdekel, tetszik*). Ugyanakkor a szlengehez közeli szavak és az igénytelenebb nyelvi formák (pl. *nekem ez bejön*) a 15 évesekre jellemzőek. Az értékítéletet kifejezők (*érdemes megnézni*) és az egyéb jelentéstartalmat hordozók, jelen esetben a filmeknek a nézőkre gyakorolt hatását kifejezők (*a film megérint, megfog*) viszont csak a 18 éveseket jellemezték. Hasonló eredményeket láttunk egy korábbi, a minősítés kifejezésére használt szerkezetek elemzésével foglalkozó munkánkban. A fiatalabbak beszédprodukcióiban a szerkezetek között a szlengehez közeli alakváltozatok szintén gyakoribbak voltak. Ugyancsak jelentős volt az egyszerű, a köznyelvben gyakori, sokszor elcsépett szerkezetek aránya (Laczkó 2008b). A szókincs ezen rétegének elemzése jól alátámasztotta az előző tanulmányunk válaszadóinak azt a véleményét, hogy a választékos szókincs – sajnos – e korosztályt nem jellemzi, míg a köznyelvi, igénytelen szókincs annál inkább. A nyelvi durvaság, trágárság arányát nem tudtuk mérni, hiszen adatgyűjtésünk

irányított spontán beszéd volt, emiatt sajátos tanár-diák szituációban zajlottak a feltételek. Az, hogy ennek ellenére megfigyelhető volt a közönséges megfogalmazások és a szleng használata, különösen a fiatalabbak körében, alátámasztani látszik a válaszadóknak azt a véleményét, amely a durvaságra, trágárságra adott ítéletek magas arányában tükröződött a kérdőíves vizsgálatunkban.

Összefoglalás, pedagógiai vonatkozások

Dolgozatunkban két tizenéves korcsoport spontán beszédének műszeres elemzését végeztük el azzal a céllal, hogy az előző tanulmányunk kérdőíves vizsgálatainak eredményeit megerősítsük vagy megcáfoljuk. A fonetikai és stilisztikai szempontú elemzésekben ugyanazokat a kategóriákat vettük sorra, amelyeket a korábbi munkánkban. Így meghatároztuk a 15 és a 18 éves tanulók spontán beszédének sebességét, vizsgáltuk artikulációjukat, hangképzésüket, hangsúlyozásukat, továbbá a szókincsük rétegeit minőségi szempontból.

A beszéd tempójával kapcsolatos vizsgálatunk igazolta a kérdőíves felmérésben tapasztaltakat, azt, hogy a tizenévesekre igen jellemző a beszéd iramának gyorsulása. A műszeres elemzések is igazolták a két korcsoport tempóértékei közötti különbséget. A kérdőíves felméréstől eltérően azonban ez az idősebb tanulók nagyobb artikulációs és beszédtempó értékeiben realizálódott, ennek hátterében a beszéd közben tartott néma szünetek időtartamának jelentős csökkenését láttuk. Vagyis a tempógyorsítás ténye ismételtelen a szünetek időtartamával mutatott szoros összefüggést, s a kapott tempóértékek más vizsgálatok (vö. Gocsál 2000, Laczkó 1991) eredményeivel összeecsengve azt a feltételezést erősítik meg, hogy a beszéd gyorsulása az életkorral még egy szűkebb intervallumban is kimutatható. Így a tizenévesek körében az életkor szerepe az idősebbek, a fiatal felnőttek meglehetősen gyors beszédében érhető leginkább tetten. Ha az artikulációs megoldásaikra kapott eredményeket is tekintetbe vesszük – amelyek, mint láttuk, éppen e korcsoportnál mutattak igen szoros összefüggést a tempóval –, a feltételezés, az életkornak a beszédtempó gyorsulásában betöltött módosító szerepe, a vizsgált életkori periódusban még valószínűbbnek látszik.

A műszeres elemzések az artikulációs hibázásokról alkotott ítéleteket oly módon igazolták, hogy egyértelműen kimutathatóak voltak azok a jelenségek, amelyek a tempógyorsítás következményeiként értékelendők, és azok is, amelyek egyéb okokra voltak visszavezethetők. Ennek megfelelően bizonyos hangok, hangkapcsolatok (*r*, *rt*) kihagyása, szótagok szóvégi vagy szó belseji kihagyása csupán az idősebbek esetében mutatott összefüggést az artikulációs tempóval, s így a tempógyorsításnak az artikulációs konfigurációra gyakorolt negatív hatásaként értelmezhetők. Ugyanakkor egy-egy hang vagy bizonyos hangok (*t*, *n*, *l*) kihagyása a tempóval kevésbé szoros korrelációt mutatott, vagy egyáltalán nem mutatott korrelációt. Ezek a jelenségek azt sejtetik, hogy a renyhe artikuláció miatti hanyag ejtés a tempótól függetlenül lehet ennek az életkornak is a sajátja, s az említett hibatípusok az efféle ejtismód következményeként állandósulhatnak a kamaszok beszédében, amit ők maguk kevésbé észlel(het)nek. Ez utóbbit igazolta a kérdőíves vizsgálat eredménye, miszerint a két diákcsoport egymás artikulációját ellentétesen látja, s a hibákat jóformán csak a másik korcsoportnak tulajdonítja, míg a tanárok kritikus ítéletei egybevágóan jelen elemzésünk eredményeivel.

A hangképzéssel összefüggő vizsgálatok elsősorban az időzítési viszonyok tekintetében emelhetők ki, noha a hangok nem tiszta képzésére is találtunk példákat mind a két korcsoportban. Ez a korábbi munkánkban a tanárok ítéleteiben jelent meg. Mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók rövidítése igen jellemző volt a gyorsabb tempót mutató 18 évesekre. Náluk e rövidítések a tempóval is szorosan összefüggtek, szemben a 15 évesekkel, akiknél ilyen összefüggést nem tapasztaltunk. Mindez azt támasztja alá, hogy a beszéd időviszonyainak megváltozása egyfelől a gyorsabb tempó következménye, másfelől azt, hogy az időviszonyok átrendeződése a gyorsabb tempó benyomását kelt(het)i a hallgatóban. Véltetően ezzel magyarázható a 15 évesek gyors beszédére adott magas ítéletek aránya nemcsak a diákok, de a tanárok csoportjában is.

Mint korábban láttuk, a hangsúlyozást tudták a legegységesebben megítélni a tanárok és a diákok, s az elemzések egyöntetűen azt igazolták, hogy helyesen látják mindkét korcsoport fő hibatípusait, a helytelen hangsúlyozást és a monotonságot.

A szókincs minőségi elemzése elsősorban a válaszadóknak azt a meglátását igazolta, hogy stilisztikai szempontból mindkét korcsoport beszéde kifogásolható. Hiszen a szleng és az argóhoz közeli változatok terjedése miatt az igénytelen, elcsépett, közömbös kifejezések a gyakoriak a beszédükben, s ebben az életkori tényező elsősorban a fiatalabbak még igénytelenebb szóhasználatában tükröződik. Kérdés, hogy a szókincs mennyiségi és minőségi elemzésekor a 18 évesek körében tapasztalt jobb, de korántsem jó eredmények mögött milyen okok húzódnak meg. Az a tény, hogy az idősebbek sokszor ismételték a gondolataikat, noha nem azonos nyelvi formában, továbbá az, hogy több szóval fejtették ki mondandójukat, felvetheti a beszédbeli rutinság szerepét. Ám ennek ellentmond az, hogy szókincsük választékossága nem különbözik a fiatalabbaktól, vélhetően egy-egy szerkezet, szó használata inkább a kognitív fejlődés és az olvasás vagy a tanulás eredménye.

Az objektív műszeres vizsgálatunk eredményei azért is figyelemre méltóak, mert a kérdőíves vizsgálatban nem az elemzésre kiválasztott tanulók beszédének megítélését kértük a válaszadóktól, hanem a korcsoport beszédének minősítését általában, s az elemzések mégis jól alátámasztották a kapott véleményeket. Mindez pedagógiai szempontból még inkább annak a sokat, ám talán nem eleget hangoztatott nézetnek a relevanciáját hangsúlyozza, hogy a kommunikációs kultúra javításakor az iskolában, különösen napjainkban, sok a tennivaló. Ez nem csupán a szókincs és a szóértés fejlesztését jelenti, hanem azt is, hogy az igényes, szép, kifejező beszédre neveljük tanítványainkat, és azt is, hogy mindennek igénye bennük is meglegyen, kialakuljon. Ez gyakorlás nélkül nyilvánvalóan nem lehetséges. A gyakorláshoz egyrészt idő kell, amely újra felveti a közoktatásból napjainkra kiszorult gyakorlási módnak, a beszéd- és értelemgyakorlatoknak a létjogosultságát. Másrészt minta is kell, s ez a pedagógus személyével függ össze. Hiszen az intézményesített anyanyelvoktatásban, az anyanyelv igényes használatára való nevelésben az ő helyes beszédtempója, pontos artikulációja, hangképzése, a szupraszegmentumok alkalmazása, választékos kifejezései jelenthetik a mintát a fiatalok számára. Ez olyan mintát adhat, amelynek hatására kialakul a tanulók belső igénye arra, hogy szépen, helyesen, szabatosan fejezzék ki önmagukat. Mindez azt jelenti, hogy a pedagógusképzésben szintén hangsúlyozandó a helyes beszéd fortélyainak elsajátíttatása, nem csupán a leendő magyar szakos tanárok, de valamennyi tanár számára.

Irodalom

- Bicskei Dezsőné 1985. Középiskolások élőbeszédének mondatszerkezeti jellemzői. *Magyar Nyelvőr*. 48–62.
- Bóna Judit 2007. *A felgyorsult beszéd produkciós és percepcióssajátosságai*. Doktori értekezés. Budapest.
- Gocsál Ákos 2000. A beszéd időviszonyai különböző életkorú személyeknél. *Beszédkutatás 2000*. 39–50.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kassai Ilona 1993. Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100-120 évben? *Beszédkutatás '93*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 62–69.
- Laczkó, Mária 1991. The interrelation of articulation rate and pauses in children's speech. In: Gósy, M. (ed.) *Temporal Factors in Speech. A collection of papers*. HAS Research Institute for Linguistics. Budapest. 139–151.
- Laczkó Mária 2006. Beszédtervezési műveletek 15–18 évesek spontán beszédében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 1–2: 43–68.
- Laczkó Mária 2008a. Hogyan minősítik a tizenévesek beszédét a diákok és a tanárok? *Anyanyelv-pedagógia* 3–4. <https://doi.org/10.21030/anyp.2008.3.4.2>

Laczkó Mária 2008b. A minősítés kifejezésére használt szerkezetek tanulók spontán beszédében. *Magyar Nyelvőr*. 326–340.

Pála Károly (szerk.) 2002. A magyar nyelvi oktatás eredményességének országos szakmai vizsgálata. (Szakmai beszámoló országos adatok alapján) OM-OKÉV.

Laczkó, Mária

The phonetic and stylistic analysis of the speech of teenagers

Speech has a particular place among the means of expression nowadays. Correct articulation is thus important for the teenagers as well. At the same time, it is this age group whose speech contains a large number of problematic elements. These problems concern their speed of speech, inaccuracies or disorders, of articulation, stress mistakes and the lack of vocabulary both in a qualitative and in a quantitative way. All these factors have been justified in our first study, in which we described the quality of the spontaneous speech of teenagers at the age of 15 and 18 with respect to the above-mentioned categories. In this study, we aim to confirm or confute the results of our survey based on the phonetic and stylistic analysis of the spontaneous speech of the two age groups mentioned above. These investigations have been done with experimental methods.

Kulcsszók: beszédtudomány, spontán beszéd, fonetikai elemzés, stilisztikai elemzés, tizenévesek beszéde

Keywords: speech sciences, spontaneous speech, phonetic analysis, stylistic analysis, adolescent speech

Az írás szerzőjéről

Laczkó Mária

Pestszentlőrinci Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola, Budapest, Magyarország

laczko.mari[kukac]ke.hu

<https://orcid.org/0000-0003-1939-4663>